فعالیت‌های فوق‌برنامه دانشجویان و گرایش به تفکر انتقادی و مهارت‌های حل مسئله در آن‌ها[1]

محسن باقری[2]
افسانه حمزه ئی[3]

تاریخ دریافت: ۱۳۹۶/۱/۲۱ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۷/۵/۲۹ دفعات ویرایش: ۴

چکیده

پژوهش حاضر با هدف بررسی تاثیر فعالیت‌های فوق‌برنامه برگرایش به تفکر انتقادی و مهارت‌های حل مسئله دانشجویان با روش توصیفی(علی-مقایسه‌ای) انجام گرفت. جامعه آماری این مطالعه، شامل تمامی دانشجویان دانشگاه اراک در دانشکده‌های علوم انسانی، فنی مهندسی، علوم پایه و کشاورزی به تعداد ۷۲۰۰ نفر در نیمسال تحصیلی ۹۵-۹۴ بود. با مراجعه به سوابق دانشجویان تعداد ۱۰۰ نفر از دانشجویانی که دارای مشارکت مستمر در فعالیت فوق‌برنامه بودند به‌صورت خوشه‌ای طبقه‌ای انتخاب شدند؛ و بر این مبنا گروه مقایسه دانشجویانی که فاقد فعالیت فوق‌برنامه بودند نیز به همان روش انتخاب شدند. در این مطالعه جهت گردآوری داده‌ها، از پرسشنامه گرایش به تفکر انتقادی هرمنس که شامل: سه زیر مقیاس خلاقیت، بالیدگی و تعهد و پرسشنامه حل مسئله هپنر که شامل: سه زیر مقیاس اعتماد به حل مسائل، سبک گرایش- اجتناب و کنترل شخصی بود، استفاده شد. جهت تحلیل داده‌ها از آزمون t مستقل استفاده شد. نتایج پژوهش نشان داد بین گرایش به تفکر انتقادی و

---

[1]. این مقاله برگرفته از طرح پژوهشی تحت عنوان « **تأثیر** شرکت در فعالیت‌های فوق‌برنامه بر مهارت‌های حل مسئله، خلاقیت و گرایش به تفکر انتقادی دانشجویان دانشگاه اراک در سال تحصیلی۹۵-۹۴» می باشد که در دانشگاه اراک و با حمایت امور فرهنگی آن دانشگاه در سال تحصیلی ۹۵-۹۴ اجرا شده است.

[2]. استادیار گروه علوم تربیتی و روان شناسی، دانشگاه اراک، اراک، ایران، مسئول مکاتبه، پست الکترونیک: M-bageri@araku.ac.ir

[3]. دانشجوی کارشناسی ارشد تکنولوژی آموزشی،گروه علوم تربیتی و روان شناسی، دانشگاه اراک، اراک، ایران، پست الکترونیک:Afsane.hamzehie@gmail.com

[Downloaded from ihej.ir on 2026-11-04]

[DOR: 20.1001.1.2008000.1396.9.3.5.5]

مهارت‌های حل مسئله دانشجویانی که دارای فعالیت‌های فوق برنامه هستند و دانشجویانی که فاقد این فعالیت-ها هستند، اختلاف معناداری وجود دارد. در واقع فعالیت‌های فوق‌برنامه منجر به افزایش گرایش به تفکرانتقادی و مهارت‌های حل مسئله دانشجویان می‌شود. فعالیت‌های فوق‌برنامه از طریق شرکت‌دادن دانشجویان در انجام فعالیت‌های مختلف، افراد را وارد اجتماع می‌کند و به واسطه مواجه کردن آنها با مسائل و مشکلات مختلف در عرصه‌های مختلف، منجر به افزایش توانایی حل مسئله و تقویت تفکرانتقادی آنها می‌شود. بنابراین پیشنهاد می-شود، در مراکز آموزشی شرایطی را فراهم آورد که دانشجویان به سمت انجام فعالیت‌های فوق‌برنامه سوق پیدا کنند.

واژگان کلیدی: فعالیت‌های فوق‌برنامه،گرایش به تفکرانتقادی، مهارت حل مسئله

مقدمه و بیان مسئله

امروزه مقدار اطلاعات در دسترس از طریق رایانه و وسایل ارتباطی، از توانایی فرد در استفاده از اطلاعات پیشی گرفته است. دیگر مانند گذشته نمی‌توان اطلاعات از پیش تعیین‌شده را به فراگیران انتقال داد و انتظار داشت که آنان در محیط‌های کاری آینده خود موفق عمل کنند. با تغییرات سریع و پیچیده‌ای که در عرصه‌های مختلف علمی شاهد هستیم، روزبه‌روز بر پیچیدگی جوامع انسانی افزوده می‌شود و در این میان نقش تعلیم و تربیت بیش از پیش اهمیت می‌یابد(افضل نیا، ۱۳۸۹).

با توجه به تغییرات ایجادشده، صاحب‌نظران تربیتی و آموزشی معتقدند که بایستی تعلیم و تربیت زمینه‌های لازم، جهت مواجه با تغییر در فراگیران ایجاد کند؛ و مهارت‌های لازم در این زمینه را در فراگیران تقویت کند. ازجمله مهارت‌های موردنیاز که امروزه بسیار تأکید می‌شود و مراکز آموزشی می‌بایست به تربیت و پرورش آن همت گمارند، مهارت‌های بالای تفکر مانند: تفکر انتقادی و حل مسئله است که جهت موفقیت در موقعیت‌های مختلف زندگی لازم و ضرروی هستند(لیپمن[۱]، ۲۰۱۱).

هاشمیان نژاد(۱۳۸۰)، در تعریف تفکر انتقادی می‌گوید: تفکری است مستدل و منطقی به‌منظور بررسی و تجدیدنظر عقاید، نظرات، اعمال و تصمیم‌گیری درباره آن‌ها بر مبنای دلایل و شواهد مؤید آن‌ها و نتایج درست و منطقی که پیامد آن‌ها است.

علاوه بر این در تمام طول تاریخ آموزش و پرورش مهارت حل مسئله نیز یکی از هدف‌های مهم آموزشی به شمار می‌آمده است. جان دیویی[۲]، جروم برونر[۳]، ژان پیاژه [۱]و لئو ویگوتسکی [۲]ازجمله کسانی هستند که بر نقش فعالیت یادگیرنده در جریان حل مسئله بر دانش‌اندوزی تأکید داشته‌اند.

۱. Lipman
۲ . John Dewey
۳ . Jerome Bruner

[Downloaded from ihej.ir on 2026-11-04]

[DOR: 20.1001.1.20088000.1396.9.3.5.5]

وقتی فراگیر با موقعیتی روبرو می‌شود که نمی‌تواند با استفاده از اطلاعات و مهارت‌هایی که در آن لحظه در اختیار دارد به آن موقعیت سریعاً پاسخ درست بدهد، یا وقتی‌که یادگیرنده هدفی دارد و هنوز راه رسیدن به آن را نیافته است، می‌گوییم با یک مسئله روبرو است. با توجه به تعریف مسئله، می‌توان حل‌مسئله را به‌صورت تشخیص و کاربرد دانش و مهارت‌هایی که منجر به پاسخ درست یادگیرنده به موقعیت یا رسیدن او به هدف موردنظرش می‌شود، تعریف کرد (سیف، ۱۳۸۰). جهت پرورش مهارت‌های تفکر سطح بالا، مراکز آموزشی بایستی محیط‌هایی فراهم آورند و زمینه‌های لازم برای تفکر در مسائل ایجاد کنند. ازجمله چنین موقعیت‌هایی که به نظر می‌رسد در مراکز آموزش عالی فراهم است، درگیر کردن دانشجویان در فعالیت‌های فوق‌برنامه است.

فعالیت‌های فوق‌برنامه، فعالیت‌هایی قانونی هستند که جزئی از برنامه‌های مراکز آموزشی محسوب می‌شوند. این فعالیت‌ها به‌منظور حفظ انگیزه و ایجاد چالش در یادگیرنده، به‌منظور تجربه در فضای آزاد، درعین‌حال مرتبط با موضوعات درسی طراحی می‌شوند. دامنه‌ای که برای فعالیت‌های فوق‌برنامه در نظر گرفته می‌شود، از محیط مراکز آموزشی تا فضای بیرون از آن‌ها را شامل می‌شود. این‌گونه فعالیت‌های تربیتی را در مقابل فعالیت‌های برنامه‌ریزی‌شده‌ی رسمی، «فعالیت‌های فوق‌برنامه» یا فعالیت‌های غیررسمی می‌نامند. درواقع هدف از این فعالیت‌ها کمک به یادگیرنده است که بتواند رغبت‌های اصیل خویش را تشخیص دهد، استعدادهای ذاتی خویش را کشف نماید؛ و در تربیت و توسعه‌ی آن‌ها به‌منظور تأمین سعادت شخصی و افزودن امکان شرکت در فعالیت‌های اجتماعی بکوشد (امام‌جمعه و دیگران، ۱۳۹۲).

بر این اساس سرمایه‌گذاری و برنامه‌ریزی جهت تقویت فعالیت‌های فوق‌برنامه و ترغیب یادگیرندگان برای شرکت در این فعالیت‌ها، می‌تواند منجر به ایجاد یا تقویت مهارت‌های تفکر سطح بالا در فراگیران شود. دانشجویان برای مقابله سازگارانه با استرس‌ها، موقعیت‌های مختلف و تعارض‌های زندگی به کارکردهایی نیاز دارند، که آنان را در کسب این توانایی‌ها تجهیز کند. کارکردهایی نظیر شناخت‌ها، عواطف و رفتارها که در قالب ساختارهایی مثل عزت نفس، خودکارآمدی، حل مسئله و مهارت‌های اجتماعی تجلی می‌یابند که بسیار زیر بنایی هستند و در فرایند تحول شکل می‌گیرند.

بر همین اساس دانشجویان ما در حال حاضر نیاز دارند که یاد بگیرند تا بدانند چه می‌خواهند بگویند، چه می‌خواهند انجام دهند و در مواقع لزوم از چه کسی کمک بگیرند، یا اینکه چه راهکارهایی برای حل مشکلات خود به‌کار بگیرند. آن‌ها نیاز دارند اعتمادبه‌نفس خود را افزایش بدهند و نگرش‌ها، ارزش‌ها و رفتارهایی را که مسئولیت‌پذیری و مشارکت آن‌ها را افزایش می‌دهد، کشف کنند و در طول زندگی از آن‌ها استفاده کنند.

---

۱ . Jean Piaget
۲ . Vygotsky

[Downloaded from ihej.ir on 2026-11-04]
[DOR: 20.1001.1.2008000.1396.9.3.5.5]

مطالعات نشان می‌دهند که دانش‌آموختگان در مقاطع مختلف تحصیلی از مهارت‌های زندگی پایین‌تری برخوردارند. یکی از پژوهش‌های انجام‌شده حاکی از آن است که دانش‌آموختگان در مهارت‌های تصمیم‌گیری، حل مسئله، تفکر خلاق، همدلی، خودشناسی، ایجاد روابط مؤثر با دیگران و مهارت اجتماعی با مشکلات زیادی روبه‌رو بوده و میانگین کسب‌شده در مهارت‌های فوق پایین بوده است. لذا آموزش این مهارت‌ها می‌تواند موجب ارتقای رشد شخصی و اجتماعی و پیشگیری از مشکلات روانی- اجتماعی شود (فرزام نیا،۱۳۸۱).

بامطالعه در آموزش و پرورش دیگر کشورها مشاهده می‌شود، اکثر کشورهایی کـه آموزش و پرورش موفق دارند؛ با گسترش فعالیت‌های فوق‌برنامه کاستی‌های نظام آموزشی خود را تااندازه‌ای جبران کرده و اوقات فراغت دانش‌آموزان را به بهترین وجه پر نموده‌اند (فتح‌آبادی، ۱۳۸۲).

مشارکت دادن دانش‌آموختگان در اداره امور اردوگاه‌ها، ایجاد رقابت سالم بین آن‌ها، پرورش روحیه همکاری و تعاون از طریق تشویق بازی‌ها و فعالیت‌های جمعی و پرورشی، مهارت‌های همزیستی صلح‌آمیز از طریق آموزش تحمل عقاید مخالف، از نقش برجسته فعالیت‌های غیررسمی اردوها در تربیت شهروندی است (اسفندیاری، ۱۳۸۷).

مجهز ساختن دانشجویان به مهارت‌های تفکر انتقادی باعث می‌شود که آن‌ها به این موضوع آگاه شوند که اکتشافات و پیشرفت‌های علمی، به‌تنهایی نمی‌تواند جامعه را هدایت کند، بلکه این جامعه و افراد هستند که باید اکتشافات و پیشرفت‌های علمی را به بهترین وجه کنترل و هدایت کنند (فتحی آذر و دیگران، ۱۳۹۲).

تفکر انتقادی، دانشجویان را قادر می‌سازد تا به‌طور مؤثری، اطلاعاتی را که از طریق مطالعه کتاب، اینترنت و دانشگاه، درباره نظریه‌های رایج، معیارها یا استانداردهای موجود و روش‌های مورداستفاده به دست آورده‌اند، ارزیابی و سازماندهی کنند و به میزان صحت، ارزشمندی و اعتبار آن‌ها، از طریق روش استدلالی پی ببرند و به این ترتیب آن‌ها را در تصرف خود درآورند (اطهری و دیگران، ۱۳۸۸).

در نتیجه انجام پژوهش‌هایی که تأثیر فعالیت‌های فوق‌برنامه بر مهارت‌های زندگی ازجمله: پرورش تفکر انتقادی، مهارت‌های حل مسئله و پیشرفت تحصیلی در محیط‌های آموزش‌عالی را مورد بررسی قرار دهد، بسیار ضروری است. چراکه سیاست‌مداران و مسئولین آموزش‌عالی با آگاهی از نتایج این پژوهش‌ها به ارزشمندی و اهمیت گنجاندن فعالیت‌های فوق‌برنامه و غیررسمی در برنامه‌های آموزشی پی می‌برند و سیاست‌هایی جهت تدارک این فعالیت‌ها در نظام آموزشی، به‌ویژه در نظام آموزش‌عالی اعمال می‌کنند. علی رغم وجود چنین ضرورتی، تحقیقات چندانی در زمینه بررسی تاثیر فعالیت‌های فوق‌برنامه روی ایجاد و گسترش توانایی حل مسئله و تفکر انتقادی صورت نگرفته است و این خلاء پژوهشی به وضوح مشاهده شد، بنابراین هدف پژوهش

[Downloaded from ihej.ir on 2026-11-04]

[DOR: 20.1001.1.20088000.1396.9.3.5.5]

حاضر بررسی تأثیر فعالیت‌های فوق‌برنامه بر گرایش به تفکر انتقادی و مهارت‌های حل مسئله دانشجویان است. بر این اساس فرضیات این مطالعه عبارتند از:

۱.بین گرایش به تفکر انتقادی دانشجویان دارای فعالیت‌های فوق برنامه و فاقد فعالیت‌های فوق برنامه تفاوت معنادار وجود دارد.

۲.بین مهارت حل مسئله دانشجویان دارای فعالیت‌های فوق‌برنامه و فاقد فعالیت‌های فوق‌برنامه تفاوت معنادار وجود دارد.

ادبیات پژوهش

در بررسی و تحلیل پیشینه پژوهشی، تاثیر فعالیت‌های فوق‌برنامه بر تفکرانتقادی و توانایی حل‌مسئله دانشجویان به این نتیجه دست یافته شد، که غالب مطالعات صورت گرفته در این زمینه، در مدارس روی دانش آموزان انجام شده است که از جمله آنها می‌توان به موارد زیر اشاره نمود:

مارش[۱] (۱۹۹۲)، در پژوهش خود دانش‌آموزانی را که در فعالیت‌های فوق‌برنامه شرکت نداشتند، با آن‌هایی که شرکت داشتند و فعال بودند مقایسه کرد و نتیجه گرفت؛ تأثیر مشارکت در سطح اجتماعی و آموزشی چشمگیر است و بدون تردید مشارکت در فعالیت‌های فوق‌برنامه، افراد را به سمت افزایش مسئولیت‌پذیری و سازگاری-اجتماعی سوق می‌دهد.

در مطالعه دیگری نیل[۲] (۱۹۹۵)، نتیجه گرفت که انواع گوناگونی از فعالیت‌های فوق‌برنامه باعث به وجود آمدن تغییراتی در توانایی‌های دانش‌آموزان می‌شود و میزان ترک تحصیل را کاهش می‌دهد.

نتایج پژوهش‌های محققان سایر کشورها نیز نشان‌دهنده مطلوبیت فعالیت‌های فوق‌برنامه است؛ به‌عنوان نمونه وودز[۳] (۲۰۰۷)، معتقد است اگر مسئولان می‌خواهند فعالیت‌های تحصیلی دانش آموزان نتیجه داشته باشد، باید از فعالیت‌های فوق‌برنامه نیز استفاده کنند. شولروف[٤]، تومن و تولی [٥](۲۰۰۸)، بر تأثیر مثبت فعالیت فوق‌برنامه بر عملکرد دانش آموزان، بلوم فیلد و باربر [٦](۲۰۰۹)، بر اصلاح خودیاری، چامبرز و اسکریبر [۷](۲۰۰٤)، بر دستاوردهای آموزشی، بتز و ردکی[۸] (۲۰۰٤)، بر جنبه‌های درمانی در نتایج تحقیقات خود تأکید داشته‌اند.

۱ . Marsh
۲ . Neal
۳ . woods
٤ . Shulruf
٥ . Tumen & Tolley
٦ . Barber & Blomfield
۷ . Chambers & Schreiber
۸ . Redcay & Betz

[Downloaded from ihej.ir on 2026-11-04]
[DOR: 20.1001.1.20088000.1396.9.3.5.5]

بریتهوپت[۱] (۱۹۹۶)، بر نتایج متعدد آن ازجمله: احساس لذت از کنار هم بودن، ایجاد اعتمادبه‌نفس، ایجاد روحیه جمعی، رفاقت، بهبود عملکرد در مدرسه، بهبود مهارت‌ها، شناخت بیشتر، حل مشکلات و اخذ تصمیمات مدیریتی تأکید می‌کند.

پژوهش‌های اخیر نشـان داده اسـت مشـارکت در فعالیت‌های فوق‌برنامه با زمینه‌هایی چون کاهش احتمال ترک تحصـیل در مدرسـه به‌خصوص در سال‌های دبیرستان، کاهش میزان مصرف مواد مخدر و جرائم، افزایش رقابت‌های بـین فـردی و خودانگاره مثبت و معدل بالا و تعامل با مدرسه، مشارکت فعال در روند سیاسی و دیگر فعالیت‌های داوطلبانـه، سلامت و بهداشت روان در بزرگسالی مرتبط است (پکینز[۲]، ۲۰۰۸).

فعالیت‌های فوق‌برنامه در تقویت ابعاد جسمی، عاطفی، اجتماعی، علمی، زیبایی‌شناختی و معنوی کودکان نقش بسیار مهمی ایفا می‌کند (آدامز و شئا[۳]، ۲۰۰۸).

نگیا [٤](۲۰۱۷)، در مطالعه‌ای، توسعه مهارت‌های پایه از طریق فعالیت‌های فوق‌برنامه را بین ٦٦ نفر از مدیران و معلمان دانشگاه‌های ویتنام مورد بررسی قرار داد. از جمله مهارت‌های مورد بررسی که تحت عنوان مهارت‌های پایه در این مطالعه بدان اشاره شده است؛ مهارت‌های تفکر انتقادی و حل مساله است. بر اساس یافته‌ها، نتیجه-گیری شده است که از طریق فعالیت‌های فوق‌برنامه، دانشجویان با مسائل دنیای واقعی درگیر می‌شوند.

اسکارینسی و پیرس[٥](۲۰۱۲)، مطالعه‌ای بر روی ۳۲٦ دانشجوی کارشناسی انجام دادند. آنها دریافتند که شرکت در فعالیت‌های فوق‌برنامه و به خصوص اردوهای علمی و تفریحی می‌تواند تاثیر بسیار بالایی بر مهارت‌های دانشجویان داشته باشد.

شون فلد و کتک (۲۰۱۳) و تس[٦] (۲۰۱۰)، معتقدند، شرکت در فعالیت‌های فوق‌برنامه می‌تواند مهارت‌های تفکرنقادانه و حل مسله را تقویت کند، افرادی که این مهارت‌ها را دارند، در یافتن شغل می‌توانند موفق‌تر باشند؛ همچنین توانایی خلق زمینه‌های شغلی را دارا هستند. از این حیث ایجاد زمینه جهت شرکت دانشجویان در فعالیت‌های فوق‌برنامه می‌تواند بسیار حائز اهمیت باشد و بسیاری از اهداف عالی مراکز آموزشی را محقق سازد.

روش شناسی پژوهش

طرح تحقیق مورد استفاده در این پژوهش، توصیفی از نوع علی – مقایسه‌ای است. جامعه آماری این مطالعه شامل تمامی دانشجویان دانشکده‌های علوم انسانی، فنی و مهندسی، علوم پایه و کشاورزی دانشگاه اراک بود.

۱ . Breithaupt
۲ . Pkins
۳ . Adams and Shea
٤ . Nghia
٥ . Scarinci & Pearce
٦ . Tse

[Downloaded from ihej.ir on 2026-11-04]
[DOR: 20.1001.1.20088000.1396.9.3.5.5]

تعداد ۷۲۰۰ نفر در سال تحصیلی ۹۵-۹٤ در دانشگاه اراک شاغل به تحصیل بودند. نمونه تحقیق از جامعه مورد نظر به صورت طبقه‌ای هدفمند انتخاب شد.

از آنجایی‌که هدف این مطالعه مقایسه گرایش به تفکر انتقادی و حل مسئله در دو گروه دانشجویان دارای فعالیت فوق‌برنامه و بدون فعالیت فوق‌برنامه بود، با مراجعه به سوابق دانشجویان از طریق امور فرهنگی دانشگاه، تعداد ۱۰۰ نفر از دانشجویان به صورت خوشه‌ای طبقه‌ای انتخاب شدند، که به طور مستمر دارای فعالیت‌های فوق‌برنامه بودند، این دانشجویان افرادی بودند که در انجمن‌های علمی- دانشجویی، کانون‌های فرهنگی، بسیج‌دانشجویی و سایر تشکل‌های دانشجویی فعالیت می‌کردند. در این مطالعه بر اساس اطلاعاتی که از گروه اول بدست آمد، مبنای انتخاب گروه مقایسه مشخص شد. سعی بر آن شد که دانشجویان هر دو گروه از نظر رشته تحصیلی، معدل، سال ورودی و... با یکدیگر مشابه باشند. تعداد ۱۰۰ نفر نیز از دانشجویانی که فاقد فعالیت‌های فوق‌برنامه بودند به همان روش انتخاب شدند. پرسشنامه‌ها در میان هر دو گروه توزیع شد. از میان ۲۰۰ نفر، ۱۸۹ نفر به پرسشنامه‌ها پاسخ دادند؛ که ۸۹ نفر دارای فعالیت فوق‌برنامه و ۸۹ نفر فاقد آن بودند.

ابزارهای مورد استفاده در این پژوهش، پرسشنامه گرایش به تفکرانتقادی ریکتس[۱](۲۰۰۳) و پرسشنامه حل مسئله هپنر و پترسن [۲](۱۹۸۲) بود. پرسشنامه گرایش به تفکر انتقادی (ریکتس[۳]، ۲۰۰۳) یک ابزار خود گزارشی است که میزان تمایل به تفکر نقادانه را می‌سنجد. تفکر انتقادی، تفکری است با استفاده از راهبردها یا مهارت‌های شناختی که احتمال دستیابی به بازده مطلوب را بالا می‌برد. این پرسشنامه دارای ۳۳ عبارت و ۳ زیر مقیاس: خلاقیت (۱۱ عبارت)، بالیدگی (۹ عبارت) و تعهد (۱۳ عبارت) است. این مقیاس پس‌از آنکه مور، رود و پنفیلد (۲۰۰۳) به نتایج متفاوت و مهمی درباره پرسشنامه گرایش به تفکر نقادانه کالیفرنیا (CCTDI) دست یافتند، طراحی شد. ریکتس سعی کرد یک مقیاس کوتاه‌تر، تأثیرگذارتر و پایاتر تهیه کند، پرسشنامه گرایش به تفکر انتقادی بر اساس مقیاس تفکر انتقادی فاسیون[٤] (۱۹۹۰) ساخته‌شده است. آزمودنی باید در یک مقیاس لیکرت ۵ درجه‌ای (از شدیداً مخالفم = ۱ تا شدیداً موافقم = ۵) میزان مخالفت یا موافقت خود با هر یک از عبارات را مشخص کند. ریکتس (۲۰۰۳) به‌منظور هنجاریابی پرسشنامه گرایش به تفکر انتقادی، آن را روی ٦۰ نفر از دانشجویان سال دوم رشته کشاورزی اجرا کرد. ضریب پایایی زیر، مقیاس‌ها بدین شرح گزارش شد: زیر مقیاس خلاقیت = ۰/۷۵، زیر مقیاس بالیدگی = ۰/۵۷ و زیر مقیاس تعهد = ۰/۸٦.

۱ . Ricketts
۲ . Heppner & Peterson
۳ . Ricketts
٤ . Fusion

[Downloaded from ihej.ir on 2026-11-04]
[DOR: 20.1001.1.2008000.1396.9.3.5.5]

گروهی از اساتید اعتبار صوری این مقیاس را تأیید کردند. به‌علاوه ازآنجایی‌که این مقیاس بر مبنای کار اصلی فاسیون (۱۹۹۰) تهیه شده، روایی سازه آن نیز تأیید می‌کند. پرسشنامه حل مسئله توسط هپنر و پترسن [۵](۱۹۸۲) برای سنجش درک پاسخ‌دهنده از رفتارهای حل مسئله‌شان تهیه شده است. psl ۳۵ ماده دارد که برای اندازه‌گیری چگونگی واکنش افراد به مسائل روزانه‌شان طراحی شده است. ۳ عبارت از پرسشنامه برای اهداف پژوهشی است و نمره‌گذاری نمی‌شود. مسئله‌ها شامل: به تفاهم رسیدن با دوستان، احساس افسردگی، انتخاب شغل، یا تصمیم به طلاق گرفتن است. (PSI) درواقع مهارت‌های حل مسئله را اندازه‌گیری نمی‌کند، بلکه آگاهی از سبک یا توانایی‌های حل مسئله شخص را اندازه‌گیری می‌کند.

در این پژوهش از آمار توصیفی و استنباطی جهت تجزیه‌وتحلیل داده‌ها استفاده شد. آمار توصیفی شامل: میانگین، انحراف معیار و نمودار است. همچنین جهت تحلیل داده‌ها به‌صورت استنباطی، از آزمون T مستقل استفاده شد. تمامی تحلیل‌ها از طریق نرم‌افزار spss نسخه ۲۰ انجام شد.

یافته‌های پژوهش

یافته‌های پژوهش، به صورت توصیفی و تحلیلی ارائه گردیده است. در گزارش حاضر ابتدا به منظور بدست آوردن دید کلی از داده‌ها، داده‌های توصیفی ارائه شده است و سپس یافته‌های حاصل از آزمون تی مستقل به تفکیک فرضیه‌ها ارائه شده است.

۱. بین گرایش به تفکر انتقادی دانشجویان دارای فعالیت‌های فوق‌برنامه و فاقد فعالیت‌های فوق‌برنامه تفاوت معنادار وجود دارد.

جدول شماره ۱: داده‌های توصیفی تفکر انتقادی و زیر مقیاس‌های آن

متغییر		تعداد	میانگین	انحراف معیار
تفکر انتقادی	دارای فعالیت فوق برنامه	۸۹	۱۲۸/۱٦۸	٤/٦۷٤
	بدون فعالیت فوق برنامه	۸۹	۱۱۸/۱۳٤	۱۱/٦٤٤
خلاقیت	دارای فعالیت فوق برنامه	۸۹	٤٤/۰۰۰	۲/۳٦۹
	بدون فعالیت فوق برنامه	۸۹	٤۱/۷۹۷	۵/۷۸٦
بالیدگی(کمال)	دارای فعالیت فوق برنامه	۸۹	۳۲/۹۵۵	۲/۲٦۰
	بدون فعالیت فوق برنامه	۸۹	۲۸/۷٦٤	٤/٦۱۷
تعهد	دارای فعالیت فوق برنامه	۸۹	۵۱/۲۱۳	۲/۷٤۸
	بدون فعالیت فوق برنامه	۸۹	٤۷/۵۷۳	٦/۲۹۰

۵ . Heppner & Peterson

[Downloaded from ihej.ir on 2026-11-04]

[DOR: 20.1001.1.20088000.1396.9.3.5.5]

با توجه به جدول شماره(۱)میانگین گروه‌های دارای فعالیت فوق‌برنامه نسبت به گروه‌های بدون فعالیت فوق-برنامه در تفکر انتقادی و زیر مقیاس‌های خلاقیت، بالیدگی(کمال) و تعهد بیشتر است.

جدول شماره ۲: نتایج آزمون ناپارامتریک من-ویتنی تفکر انتقادی و زیر مقیاس‌های آن

آزمون	تفکر انتقادی	مقیاس خلاقیت	مقیاس بالیدگی(کمال)	مقیاس تعهد
آزمون من-ویتنی	۱۷۸۱/۵۰۰	۳۱۷۲/۵۰۰	۱۵۳۹/۵۰۰	۲۳۹۵/۵۰۰
آزمون ویلکاکسن	۵۷۸۶/۵۰۰	۷۱۷۷/۵۰۰	۵۵۴۴/۵۰۰	۶۴۰۰/۵۰۰
Z	-۶/۳۴۵	-۲/۳۰۳	-۷/۰۸۹	-۴/۵۶۷
سطح معناداری (sig.۲-tailed)	/۰۰۰	/۰۲۱	/۰۰۰	/۰۰۰

پس از بررسی داده‌های توصیفی با استفاده از آزمون کلموگروف.اسمیرنوف، ناپارامتریک بودن داده‌ها مشخص شد. بر همین اساس برای مقایسه میانگین‌ها از آزمون ناپارمتریک من-ویتنی که یک آزمون مقایسه‌ای برای مقایسه دو گروه مستقل است و معادل آزمون دو نمونه مستقل t است، داده‌ها مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت. با توجه به جدول شماره۲ برای متغیر تفکرانتقادی مقدار آزمون من-ویتنی ۱۷۸۱/۵۰۰، آزمون ویلکاکسن ۵۷۸۶/۵۰۰، مقدار z ۶/۳۴۵- و سطح معنی‌داری ۰۰۰/ گزارش شد. با توجه به اینکه مقدار آزمون من-ویتنی در سطح ۰۰۰/ معنی‌دار است، لذا نتیجه گرفته می‌شود که فعالیت‌های فوق‌برنامه روی تفکر انتقادی دانشجویان تاثیر مثبت دارد و فرضیه پژوهش تایید می‌شود. علاوه بر این با توجه به مقدار آزمون من-ویتنی(۳۱۷۲/۵۰۰ ، ۱۵۳۹/۵۰۰ و ۲۳۹۵/۵۰۰) و سطح معناداری ۰۲۱/ و۰۰۰/ ، به ترتیب در زیر مقیاس‌های خلاقیت، بالیدگی(کمال) و تعهد، نتیجه گرفته می‌شود که در این زیر مقیاس‌ها نیز، بین دو گروه دارای فعالیت فوق‌برنامه و بدون فعالیت فوق‌برنامه اختلاف معنادار وجود دارد، لذا فرضیه پژوهش تایید می‌شود.

۱.بین مهارت حل مسئله دانشجویان دارای فعالیت‌های فوق‌برنامه و فاقد فعالیت‌های فوق‌برنامه تفاوت معنادار وجود دارد.

جدول شماره ۳: داده‌های توصیفی مهارت حل مسئله

متغیر		تعداد	میانگین	انحراف معیار
مهارت حل مسئله	دارای فعالیت فوق برنامه	۸۹	۹۳/۵۶	۸/۴۸۲
	بدون فعالیت فوق برنامه	۸۹	۱۰۹/۲۳	۱۲/۳۴۶
اعتماد به حل مسائل	دارای فعالیت فوق برنامه	۸۹	۲۴/۸۶	۴/۵۱۸

[Downloaded from ihej.ir on 2026-11-04]

[DOR: 20.1001.1.20088000.1396.9.3.5.5]

	بدون فعالیت فوق برنامه	۸۹	۳۰/۵۵	۵/٤۱٦
سبک گرایش –اجتناب	دارای فعالیت فوق برنامه	۸۹	٤۳/۸۲	٤/۷۳۷
	بدون فعالیت فوق برنامه	۸۹	۵۰/۷۱	۷/۲۹۱
کنترل شخصی	دارای فعالیت فوق برنامه	۸۹	۱۳/۵٦	۳/٤٤٤
	بدون فعالیت فوق برنامه	۸۹	۱۸/٤۱	٤/۲۸۷

با توجه به جدول شماره ۳ میانگین و انحراف معیار مهارت حل مسئله و زیر مقیاس‌های آن در گروه‌های دارای فعالیت فوق‌برنامه از گروه‌های بدون فعالیت فوق‌برنامه کمتر است که بر اساس تفسیر پرسشنامه، توانایی حل مسئله بیشتر را در گروه دارای فعالیت فوق‌برنامه نشان می‌دهد.

جدول شماره ٤: نتایج آزمون تی مستقل مهارت حل مسئله و زیرمقیاس های آن

	اختلاف میانگین	**تی مستقل**	**درجه آزادی**	**سطح معناداری**
مهارت حل مسئله	-۱۵/٦۷٤	-۹/۸۷۱	۱۵۵/۹٤۰	/۰۰۰
اعتماد به حل مسائل	-۵/٦۸۵	-۷/٦۰٤	۱۷٦	/۰۰۰
سبک گرایش –اجتناب	-٦/۸۹۸	-۷/٤۸۵	۱۵۱/۰٦۷	/۰۰۰
کنترل شخصی	-٤/۸۵۳	-۸/۳۲۷	۱۷٦	/۰۰۰

پس از بررسی داده‌های توصیفی با استفاده از آزمون کلموگروف.اسمیرنوف، نرمال بودن داده‌ها مشخص شد. سپس نتایج با استفاده از آزمون آماری تی مستقل مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت. با توجه به جدول شماره٤، اختلاف میانگین دانشجویان دارای فعالیت فوق‌برنامه و بدون فعالیت فوق‌برنامه در مهارت حل مسئله ۱۵/٦۷٤- بود. مقدار تی مستقل ۹/۸۷۱- و سطح معناداری ۰۰۰/ گزارش شد($p < ۰/۰۵$). با توجه به اینکه مقدار تی در سطح ۰۰۰/ معنی‌دار است، لذا نتیجه گرفته می‌شود که فعالیت‌های فوق‌برنامه روی مهارت‌های حل مسئله تاثیر مثبت دارد و فرضیه پژوهش تایید می‌شود. علاوه بر این، با توجه به اختلاف میانگین(۵/٦۸۵- ، ٦/۸۹۸- و٤/۸۵۳-)، مقدار تی مستقل(۷/٦۰٤- ، ۷/٤۸۵- و ۸/۳۲۷-) و سطح معناداری ۰۰۰/ ، به ترتیب در هر یک از زیر مقیاس‌های اعتماد به حل مسائل، سبک گرایش-اجتناب و کنترل شخصی، نتیجه گرفته می‌شود که در این زیر مقیاس‌ها نیز بین دو گروه دارای فعالیت فوق‌برنامه و بدون فعالیت‌فوق برنامه اختلاف معنادار وجود دارد، لذا فرضیه پژوهس تایید می‌شود.

[Downloaded from ihej.ir on 2026-11-04]

[DOR: 20.1001.1.20088000.1396.9.3.5.5]

بحث و نتیجه‌گیری

این مطالعه با هدف بررسی تاثیر شرکت در فعالیت‌های فوق‌برنامه بر گرایش به تفکر انتقادی و مهارت‌های حل مسئله دانشجویان صورت گرفت. نتایج مطالعه نشان داد که فعالیت‌های فوق‌برنامه بر گرایش به تفکر انتقادی با زیرمقیاس‌های خلاقیت، بالیدگی(کمال)، تعهد و مهارت‌های حل‌مسئله با زیر مقیاس‌های اعتماد به حل مسائل، سبک گرایش–اجتناب، کنترل شخصی، تاثیر مثبت داشته است؛ و در هر یک از این مولفه‌ها بین دو گروه دارای فعالیت فوق‌برنامه و بدون فعالیت فوق‌برنامه تفاوت معناداری وجود دارد. در رابطه با مطالعات همسو و ناهمسو، مطالعاتی در داخل کشور یافت نشد که فعالیت‌های فوق‌برنامه را در رابطه با متغیرهایی چون حل مسئله و تفکر انتقادی مورد بررسی قرار دهد؛ و می توان گفت علی‌رغم اینکه تاکید بسیاری بر فعالیت‌های فوق‌برنامه در مدارس و دانشگاه‌ها می‌شود و هر ساله هزینه‌های هنگفتی صرف فعالیت‌هایی تحت عنوان فعالیت‌های فرهنگی می‌شود، سوابق پژوهشی در این زمینه بسیار اندک است. با این حال پس از بررسی‌هایی که در مطالعات خارج از کشور صورت گرفت، مطالعاتی یافت شد که می‌تواند یافته‌های این مطالعه را حمایت کنند.

نتایج این مطالعه با نتایج نگیا [۱](۲۰۱۷)، همخوان است. وی در مطالعه خود با عنوان توسعه مهارت‌های پایه از طریق فعالیت‌های فوق‌برنامه پرداخت. مطالعه وی از نوعی مطالعات کیفی بود که در آن از مدیران و معلمان دانشگاه‌های ویتنام، مصاحبه به عمل آمد. در این مطالعه٦٦ نفر در مصاحبه شرکت کردند. از جمله مهارت‌های مورد بررسی که تحت عنوان مهارت‌های پایه در این مطالعه بدان اشاره شده است، مهارت‌های تفکر انتقادی و حل‌مساله است. بر اساس یافته‌ها نتیجه‌گیری شده است که از طریق فعالیت‌های فوق برنامه دانشجویان با مسائل دنیای واقعی درگیر می‌شوند. آنها برای حل مسائل فرضیه‌سازی می‌کنند، ایده‌ها و راه حل‌های خود را به اجرا می‌گذارند؛ و در عمل نتایج افکار خود را می ببینند. همچنین از آنجایی‌که فعالیت‌های فوق‌برنامه به شکل گروهی انجام می‌شوند، آن چیزی که در فرایند فعالیت‌های گروهی رخ می‌دهد، مباحثه میان اعضاء است. مباحثه و مولفه‌های آن، چون شنیدن، گوش‌فرادادن به نظرات مختلف و پذیرش نظرات متفاوت می‌تواند مهارت‌های تفکر انتقادی در افراد که لازمه زندگی در دنیای امروزی است، را در افراد بهبود ببخشد.

در مطالعه دیگری که توسط دانکان [۲](۲۰۱۲) انجام شده است، تاکید می‌شود که فعالیت‌های فوق‌برنامه، می‌تواند مهارت‌های ضروری را در افراد تقویت کند. در این مطالعه ۱۲۲ نفر شرکت داشتند. پرسشنامه‌ای بین شرکت-کنندگان توزیع شد و از آنها در رابطه با میزان شرکت در فعالیت‌های فوق‌برنامه و رابطه آن با مهارت‌های

۱ . Nghia
۲ . Duncan

[Downloaded from ihej.ir on 2026-11-04]
[DOR: 20.1001.1.2008000.1396.9.3.5.5]

ارتباطی، حل‌مسئله، تفکر و... سوالاتی پرسیده شد. نتایج این مطالعه نیز، بر تاثیرات مثبت فعالیت‌های فوق‌برنامه اشاره دارد. از نظر شرکت‌کنندگان در مطالعه؛ شرکت در کلاس‌های دانشگاه آنها را از لحاظ مفاهیم نظری آماده می‌کند، ولی فعالیت‌های فوق‌برنامه باعث می‌شود که آنها درگیر موقعیت‌های عملی شوند و دانش نظری خود را در آن موقعیت‌ها بکارگیرند.

شون فلد و کتک (۲۰۱۳)، تس[۱] (۲۰۱۰) معتقدند شرکت در فعالیت‌های فوق‌برنامه، می‌تواند مهارت‌های تفکر نقادانه و حل مسله را تقویت کند، افرادی که این مهارت‌ها را دارند؛ در یافتن شغل می‌توانند موفق‌تر باشند، همچنین توانایی خلق زمینه‌های شغلی را دارا هستند. از این حیث ایجاد زمینه جهت شرکت دانشجویان در فعالیت‌های فوق‌برنامه می‌تواند بسیار حائز اهمیت باشد و بسیاری از اهداف عالی مراکز آموزشی را محقق سازد. فعالیت‌های فوق‌برنامه، از طریق مشارکت دادن دانشجویان در اداره امور اردوگاه‌ها، ایجاد رقابت سالم بین آنها، تشویق به شرکت در فعالیت‌های جمعی و برگزاری جلسات بحث و مناظره دانشجویی و... در افزایش تفکر-انتقادی دانشجویان نقش موثری ایفا می‌کند. اسکارینسی و پیرس [۲](۲۰۱۲)، مطالعه‌ای بر روی ۳۲۶ دانشجوی کارشناسی انجام دادند. آنها دریافتند که شرکت در فعالیت‌های فوق‌برنامه به خصوص اردوهای علمی و تفریحی می‌تواند تاثیر بسیار بالایی بر مهارت‌های دانشجویان داشته باشد. در موقعیت‌هایی که مسئولیت برگزاری سفر علمی به عهده دانشجویان گذاشته می‌شود، در واقع آنها در برابر یک موقعیت مسئله مدار قرار می‌گیرند که بایستی برنامه‌ریزی و پیش‌بینی‌های لازم را داشته باشند، این فعالیت‌ها می‌تواند آنها را زندگی در دنیای در حال تغییر که نیازمند انسان متفکر است، آماده کند. با توجه به تنوعی که در فعالیت‌های فوق‌برنامه هست، از جمله: برگزاری همایش، کارگاهای آموزشی، چاپ نشریه، کرسی‌های آزاد اندیشی و مباحثه، به نظر می‌رسد موقعیتی-هایی فراهم می‌آید که به صورت چندجانبه بسیاری از مهارت‌های ضروری می‌تواند در دانشجویان تقویت شود. انجام فعالیت‌های فوق‌برنامه، علیرغم تمامی مزایایی که در این تحقیق و تحقیقات دیگر بدان اشاره شد؛ همواره در عمل با محدودیت‌هایی مواجه‌اند. از جمله مهمترین این محدودیت‌ها، مشخص نبودن سازوکار مراکز آموزشی در قبال این گونه فعالیت‌هاست. به عبارت دیگر معمولاً درجه پیشرفت افراد در مراکز آموزشی، در گروه اخذ امتیازاتی است که فرد در دروس مختلف کسب می‌کند. این امتیازات در کارنامه پیشرفت تحصیلی فرد قید می‌شود و در آینده در بسیاری از موقعیت‌های شغلی معیار مهمی قلمداد می‌شود. ولی شرکت در فعالیت‌های فوق‌برنامه علیرغم اختصاص وقت و تمرکز بسیار و آثار ارزشمند آنها عمدتاً نادیده گرفته می‌شود. ال انصاری [۳]و همکاران (۲۰۱۶)، از جمله مهمترین دلایلی که افراد علاقمند به شرکت در فعالیت‌های فوق

۱ . Tse
۲ . Scarinci & Pearce
۳ . Al-Ansari

[Downloaded from ihej.ir on 2026-11-04]
[DOR: 20.1001.1.20088000.1396.9.3.5.5]

برنامه نیستند، عدم دریافت امتیازات مستقیم از این گونه فعالیت‌ها می‌دانند. بنابراین یکی از توصیه‌های مهمی که در بسیاری از مطالعات که به موضوع فعالیت‌های فوق‌برنامه پرداخته‌اند، این هست که امتیازات مستقیم شرکت در فعالیت‌های فوق‌برنامه توسط مراکز آموزشی برای افراد شرکت کننده در نظر گرفته شود. تران[۱] (۲۰۱۵)، بحث می‌کند که چگونه در ابتدا ممکن است تشکل‌های دانشجویی با شور و علاقه دانشجویان شکل بگیرد، ولی به دلیل عدم امتیازات تعریف شده در قبال انجام اینگونه فعالیت‌ها از طرف مراکز آموزشی، توجه و علاقه دانشجویان روز به روز کمرنگ‌تر می‌شود.

همان‌گونه که پیشتر نیز اشاره شد، مطالعات در زمینه فعالیت‌های فوق‌برنامه در کشور کمتر مورد توجه قرار گرفته است، پیشنهاد می‌شود که دست اندرکاران در سطوح آموزش و پرورش و آموزش عالی توجه ویژه‌ای به این مهم داشته باشند و هر ساله بودجه‌ای اختصاصی، جهت پژوهش در این رابطه در نظر گرفته شود. از جمله پیشنهادات دیگر این پژوهش علاوه بر بررسی تاثیر شرکت در فعالیت‌های فوق‌برنامه بر سایر متغیرهای تاثیر-گذار که در زیرعنوان مهارتهای زندگی می‌توانند بگنجند؛ توجه به نقش جنسیت در فعالیت‌های فوق‌برنامه است که مطالعات دیگر می‌توانند بدان بپردازند.

شرکت در فعالیت‌های فوق‌برنامه، می‌تواند به یک فرهنگ آموزشی خصوصاً در مدارس تبدیل شود؛ و در آینده در دانشگاه‌ها نیز تداوم یابد. می‌توان با برگزاری سمینارها، همایش‌ها، کارگاه‌های آموزشی و... در این رابطه به نقش و اهمیت این فعالیت‌ها در ایجاد مهارت‌های ضروری پرداخت. آنچه بیش از پیش می‌تواند تاثیرگذار باشد، اتخاذ سیاست درست در رابطه با فعالیت‌های فوق‌برنامه است که در سطوح عالی تصمیم‌گیری آموزش و پرورش و آموزش عالی، می‌تواند مورد توجه قرار گیرد. از جمله پیشنهاداتی که می‌تواند زمینه‌ساز تشویق دانشجویان برای حضور در فعالیت‌های فوق‌برنامه شود، می‌توان به موارد ذیل اشاره کرد:

_تدارک اردوهای بازدید از نمایشگاه‌های دستاوردها و نوآوری‌های دانشجویان دانشگاه‌های دیگر

_فراهم‌سازی امکان همکاری نهادهای فعال در دانشگاه در بخش فعالیت‌های فوق‌برنامه با نهاد آموزش و پرورش

_برگزاری نمایشگاه دستاوردها و نوآوری‌های دانشجویان

_برگزاری مسابقات ساخت کلیپ‌های کوتاه آموزشی با موضوعات مختلف، طراحی وب ،بروشور، ساخت ماکت و تولید کتابچه‌های آموزشی همراه با تقدیر از برترین‌ها

_شناسایی و حمایت از دانشجویان مستعد در رشته‌های مختلف و کمک به آنها جهت شرکت و کسب موفقیت در عرصه‌های ملی و بین‌المللی

۱ . Tran

[Downloaded from ihej.ir on 2026-11-04]

[DOR: 20.1001.1.2008000.1396.9.3.5.5]

_نظر سنجی مستمر از دانشجویان، اساتید و مسئولین در رابطه با کیفیت فعالیت‌های فوق‌برنامه در طول سال تحصیلی و پایان سال، جهت آگاهی از علایق و نیازهای به روز دانشجویان

_کاهش هزینه شرکت در فعالیت‌های فوق‌برنامه را تا حد امکان .

منابع

_افضل نیا، محمدرضا (۱۳۸۹)، آشنایی با مراکز وموادآموزشی.تهران: انتشارات سمت.

_امام‌جمعه، محمدرضا؛ احمدی، غلامعلی؛ تیمورنیا، مهین (۱۳۹۲)، بررسی تطبیقی فعالیت‌های فوق‌برنامه دوره ابتدایی ایران با کشورهای آمریکا، انگلستان و مالزی. مجله علمی – پژوهشی«پژوهش های برنامه درسی»، ۳(۱)، ۱۷-۶۵.

_اسفندیاری، توران (۱۳۸۷)، عوامل و زمینه‌های مؤثر در آموزش‌های غیررسمی شهروندی. مجموعه مقالات اولین همایش آموزش و یادگیری غیررسمی. مشهد: دانشگاه فردوسی.

_اطهری، زینب؛ شریف، مصطفی؛ نعمت‌بخش، مهدی؛ بابا محمدی، حسن (۱۳۸۸)، ارزیابی مهارت‌های تفکر انتقادی و ارتباط آن با رتبه آزمون سراسری ورود به دانشگاه در دانشجویان دانشگاه علوم پزشکی اصفهان. مجله ایرانی آموزش در علوم پایه.

_سیف، علی‌اکبر(۱۳۸۰)، روان‌شناسی پرورشی (روان‌شناسی یادگیری و آموزش). ویرایش پنجم. تهران: آگاه.

_فرزام نیا، مجتبی (۱۳۸۱)، بررسی و شناسایی نقش عوامل درون‌سازمانی در کسب مهارت‌های زندگی دانش آموزان دوره متوسطه استان گلستان. طرح پژوهشی.

_فتح‌آبادی، محمدباقر (۱۳۸۲)، ضرورت و چگونگی ایجاد فعالیت‌های فوق‌برنامه از دیدگاه دانش آموزان و اولیاء و مربیان دوره متوسطه شهرستان‌های استان مرکزی در سال تحصیلی ۸۲-۸۱ طرح پژوهشی، شورای تحقیقات سازمان آ.پ استان مرکزی.

_فتحی آذر، اسکندر؛ بیراحی، منصور؛ بدری گرگری، رحیم؛ آتشی، حسین (۱۳۹۲)، بررسی روند گرایش به تفکر انتقادی در دانشجویان دانشگاه افسری امام علی (ع). فصلنامه علمی-پژوهشی مدیریت نظامی، ۱۳(۴۹)، ۴۲-۱۱.

_هاشمیان نژاد، فریده (۱۳۸۰)، ارائه چهارچوب نظری در خصوص برنامه درسی مبتنی بر تفکر انتقادی در دوره ابتدایی با تأکید بر برنامه درسی مطالعات اجتماعی. رساله دکتری چاپ‌نشده. دانشگاه آزاد واحد علوم تحقیقات تهران.

_Adams, G. Natalie. Mary Shea, Christine. (۲۰۰۸) Learning to Teach A Critical Approach to Field Experiences, New Jersey London: PUBLISHERS Mahwah.

_Al-Ansari, A., Al-Harbi, F., AbdelAziz, W., AbdelSalam, M., El Tantawi, M. M., & ElRefae, I. (۲۰۱۶), Factors affecting student participation in extra-curricular activities: A

[Downloaded from ihej.ir on 2026-11-04]

[DOR: 20.1001.1.20088000.1396.9.3.5.5]

comparison between two Middle Eastern dental schools. The Saudi Dental Journal, ۲۸(۱), ۳٦–٤۳

_Breithaupt, Charles. E. (۱۹۹٦), A study of the relationship between students' perceptions and characteristics and their participation in extracurricular activities in high school, The university of Texas at Austin.

_Betz. Cecily. L, Betz Gay, Redcay .(۲۰۰٤), An exploratory study of future palns and extracurricular activities of transition-age youth and young adults. Issues in comprehensive pediatrid nursing, ۲۸-۱,۳۳-٦۱.

_Blomfield. Corey. J, Barber. Bonnie, L. (۲۰۰۹), Brief report: performing on the stage, the filed, or both? Australian adolescent extracurricular acivity participation and self-concept. Journal of adolescence ۳۲.

_Bensley, Alan,D.(۱۹۹۷), Critical thinking in psychology. International Thomson publishing company. Ennis, Robert. (۱۹۸۷) Integrating critical thinking skill into the classroom. College student Journal.VOL ٤۱,۳۲٦-۳٥۳.

_Duncan, Dennis. W.(۲۰۱۲), The Influence of Extra-Curricular Activities on Undergraduate Students' Communication Competencies. Thesis, Tennessee Technological University

_Chambers. Elisna. A, Schreiber. James. B, Girls.(۲۰۰٤), academic achievement: varying associations of extracurricular activities, Gender and Education, Vol. ۱٦, No.۳,September ۲۰۰٤.

_Lipman, Matthew (۲۰۱۱), Entrepreneurship in Education. Cambridge mass cambridge university press.

_March, H (۱۹۹۲). Extracurricular Activities: Beneficial Extension of the Traditional Curriculum or Subversion of Academic Goals? Journal of Educational Psychology, ۸٤(٤),٥٥۳-٥٦۲.

_MC, Neal, R (۱۹۹٥), Extracurricular Activities & High School. propouts Sociology of Education. Vol: ٦۸, Issue (۱),٦۲۸۱.

_Nghia, T. (۲۰۱۷), Developing generic skills for students via extra-curricular activities in Vietnamese universities: Practices and influential factors. Journal of Teaching and Learning for Graduate Employability, ۸(۱), ۲۲–۳۹

_Pkins Sim, Sandra. (۲۰۰۸), Non-School CurriCulum Supporting Positive Development Through Structured Activities. SAGE Publication.

_Scarinci, J., & Pearce, P. (۲۰۱۲), The perceived influence of travel experiences on learning generic skills. Tourism Management, ۳۳(۲), ۳۸۰–۳۸٦. doi:۱۰.۱۰۱٦/j.tourman.۲۰۱۱.۰٤.۰۰۷

_Shulruf. Boaz, Tumen. Sarah, Tolley. Hilary. (۲۰۰۸), Extracurricular activities in school, do they matter? children, and youth services review ۳۰. Children and Youth Services Review, ۳۰(٤), ٤۱۸-٤۲٦.

[Downloaded from ihej.ir on 2026-11-04]

[DOR: 20.1001.1.20088000.1396.9.3.5.5]

_http://dx.doi.org/۱۰.۱۰۱٦/j.childyouth.۲۰۰۷.۱۰.۰۱۲

_Tran, T. T. (۲۰۱۵) , Is graduate employability the 'whole-of-higher-education-issue'? Journal of Education and Work, ۲۸(۳), ۲۰۷–۲۲۷. doi:۱۰.۱۰۸۰/۱۳٦۳۹۰۸۰.۲۰۱٤.۹۰۰۱٦۷

_Tse, T. S. (۲۰۱۰), What do hospitality students find important about internships? Journal of Teaching in Travel & Tourism. ۱۰(۳), ۲۵۱–۲٦٤. doi:۱۰.۱۰۸۰/۱۵۳۱۳۲۲۱۰۰۳۷۹۲۰۲۷

_Woods, Jackie. R.(۲۰۰۷), An investigation of two-year community college students' involvement in extracurricular activities. Phd thesis, Auburn, Albama University

[Downloaded from ihej.ir on 2026-11-04]

[DOR: 20.1001.1.20088000.1396.9.3.5.5]